

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

DOI: 10.34015/2523-4552.2025.2.01

УДК 351.74:338.2(-91)«1953/1962»

Кириченко В. Є.,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії та історії
держави і права Харківського
національного університету
внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-5497-907X*

ІСТОРИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МІЛІЦІЇ В УКРАЇНІ ЗА ЧАСИ ЧАСТКОВОЇ ЛІБЕРАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ (1953–1962 рр.)

Рец. на кн.: Греченко В. А., Ярмиш О. Н. Міліція в Україні в період часткової лібералізації політичного режиму (березень 1953 – серпень 1962 рр.): історико-правове дослідження: [монографія]. Харків : Промарт, 2024. 452 с.

Нещодавно, у харківському «Видавничому домі «Право», вийшла друком монографія, присвячена одній з актуальних тем сьогодення – організації та діяльності міліції України в добу «хрущовської відлиги» (1953–1962 рр.). Ця студія є п'ятою в унікальному доробку авторів з історії поліції та міліції на теренах України, починаючи з XVIII ст. і до сьогодення.¹

У сучасних умовах російської агресії, складником якої стають підірвані інформаційні інвазії, які вже понад десятиліття застосовуються очільниками країни-агресорки, як обґрунтування війни проти України, спостерігається посилення релевантності історичних досліджень. Бо, як зазначав Р. Хардель, в РФ твориться та реалізується жорстка історична політика, завданням якої є формування і трансляція в суспільну свідомість історичного нарративу, вигідного владній еліті. Історія з академічної науки перетворилась на засіб політичної боротьби та інструмент «м'якої сили». Така історична політика має тенденцію

¹ Бандурка О. М., Греченко В. А., Ярмиш О. Н. Поліція в Україні: історико-правове дослідження (початок XVIII–1917 р.) [монографія]. Харків : Золота миля, 2014. 616 с. ; Бандурка О. М., Греченко В. А., Ярмиш О. Н. Становлення та розвиток міліції України (1921–1930 роки): історико-правове дослідження: [монографія]. Харків : Золота миля; Панов, 2015. 498 с. ; Бандурка О. М., Греченко В. А. Міліція в Україні в період посилення тоталітарного режиму (1931–1941 рр.): історико-правове дослідження: [монографія]. Харків : Золота миля; Панов, 2020. 444 с. ; Бандурка О. М., Греченко В. А., Ярмиш О. Н. Міліція в Україні в роки німецько-радянської війни та повоєнний період (червень 1941–березень 1953 рр.): історико-правове дослідження: [монографія]. Харків : Майдан, 2023. 504 с.

до посилення державного керування історичними дослідженнями, контролю над історичною свідомістю, кримінальну відповідальність за будь-які дії у сфері історії (публікація досліджень, висловлювання думок, полеміка), що суперечать історичній політиці влади.² Просуваючи таку політику, Кремль намагається надати історичну легітимність власним неоімперським реваншистським проектам, спираючись на агресивну ідеологію «руського миру». Тому об'єктивне та неупереджене висвітлення нашої історії є найактуальнішим завданням вітчизняної історичної та історико-правової науки у протидії ідеологічній агресії.

Втім, не треба забувати, що попри згадану гібридну війну та її наслідки, в українському суспільстві присутнє і, на жаль, має тенденцію до зростання, занепокоєння станом охорони правопорядку в державі, здатністю правоохоронних органів протидіяти розгулу екстремізму, ефективно боротися зі злочинністю та гарантувати безпеку громадян. І це цілком природно, адже особиста безпека, захист життя, здоров'я, людської гідності, власних осель та майна від злочинних посягань хвилюють людей. У свою чергу, незадоволеність наслідками реформаторської діяльності тісно пов'язана з суб'єктивними поглядами людей щодо правопорядку. Однією з причин реформування органів внутрішніх справ, й зокрема міліції, реформатори називали те, що існуюча інституція отримана Україною у спадок від Радянського Союзу і її неефективність є наслідком невідповідності сучасним соціальним, економічним та політичним реаліям. Проте спроба відринути й забути, почати «з нового листа», не завжди є виправданою. Досвід минулого корисний сучасникам своїми висновками як позитивними, так і негативними. Без нього неможливе переосмислення існуючих як в науці, так і в правоохоронній практиці догм, міфів та стереотипів, а також пошук нових, дієвих в сучасних умовах, форм та методів забезпечення правопорядку, розкритті загальних закономірностей удосконалення різних ланок державного механізму. Власне цим обумовлена нагальна потреба в історико-правовому дослідженні стану та генези органів внутрішніх справ, їх діяльності щодо забезпечення порядку і безпеки, без чого будь-яке суспільство приречене на загибель.

Саме на задоволення цих суспільних потреб й спрямоване нове історико-правове дослідження знаних й авторитетних фахівців у цій царині – доктора історичних наук, професора, заслуженого працівника освіти України, завідувача кафедри соціально-гуманітарних дисциплін ХНУВС Володимира Анатолійовича Греченка та доктора юридичних наук, професора, члена-кореспондента НАПрН України, заслуженого юриста України, провідного наукового співробітника ДНДІ МВС України Олександра Назаровича Ярмиша.

У своїх наукових розвідках автори дісталися того періоду вітчизняної історії, коли після смерті Й. В. Сталіна розпочалася спроба, хоча б частково,

² Хардель Р. З. Історична політика Російської Федерації як загроза національній безпеці України. *Військово-науковий вісник*. 2021. Вип. 36. С. 231-244. DOI: <https://doi.org/10.33577/2313-5603.36.2021.231-244>

реформувати тоталітарну радянську систему, яка тривала аж до змін в організації міліції і утворення Міністерства охорони громадського порядку УРСР, а саме, до 1962 р. Перебуваючи понад чверть століття під тоталітарним контролем, радянське суспільство, а разом з ним і Україна, стали до реформації масового культу вже мертвого «вождя всіх народів». Так звана доба «хрущовської відлиги», насамперед, привертає до себе увагу зусиллями щодо реконструкції централізації, спробою передати більш широкі повноваження «на місця», яким так і не судилося стати успішними.

Окремою підставою для звернення авторів до цієї тематики є відсутність комплексних робіт, присвячених історії протидії злочинності та охороні громадського порядку органами міліції у період 1953–1962 рр. В історіографії присутні розвідки, присвячені окремим напрямом діяльності правоохоронних органів цієї доби, втім залишаються питання які й до сьогодні не отримали наукового осмислення, а головне, бракує системного підходу при висвітленні цієї тематики. Варто нагадати читачам, що існуючі історіографічні студії проводились з врахуванням тої методологічної динаміки та парадигмальної концептуалізації, яка була притаманна відповідним історичним періодам, а відтак і суттєво впливала на них.

Автори комплексно підійшли до обрання об'єкту та предмету свого дослідження, розглядаючи правовідносини, пов'язані з організаційним устроєм та функціонуванням міліції в Україні у 1953–1962 роки. Відповідно до цього класичною, у своїй будові, є й структура монографії, яка складається з двох розділів, присвячених: стану наукової розробки проблеми, джерелам та методології; правовим та організаційним аспектам діяльності міліції в означений період. У висновках автори підбили підсумки своїм пошукам у цій контроверсійній проблематиці.

Власне, з огляду на існуючий стан речей, слід вітати той академічний підхід до змістовної структури монографії, який застосували науковці, подавши окремим розділом – Стан наукової розробки проблеми, джерела, методологія та методи дослідження. Такий розділ надає можливість читачу усвідомити наявність та обсяг джерельної бази, що була у розпорядженні дослідників, скласти уявлення про стан і характер існуючої історіографії, її особливості та специфіку. А наявність методології дозволяє зорієнтуватись у філософсько-світоглядній позиції авторів та сприяє верифікації отриманих результатів.

Історія розвитку органів внутрішніх справ післявоєнного періоду складна й суперечлива, і тут доречно вести мову про певну тенденційність при її висвітленні в історіографії. До того ж сучасні дослідники зосереджуються, переважно, на питаннях загального характеру і вкрай мало приділяли уваги державним структурам, що забезпечують безпеку суспільства. Такий стан дослідження проблеми змусив авторів вдатися до критичного системного підходу щодо оцінки відомих фактів й документів та спрямувати свої зусилля на залучення й дослідження невідомих широкому загалу джерел. Було використана чисельна загальна та спеціальна література, нормативні акти та матеріали партійних, радянських органів, а також громадських організацій, передусім, нормативно правових документів, в тому числі тих, що зберігають-

ся у фондах ГДА МВС України. Це закони та укази Президії Верховної ради СРСР та УРСР, постанови РМ СРСР та УРСР, накази, директиви та вказівки МВС СРСР та УРСР, а також їхніх територіальних підрозділів, вказівки та роз'яснення прокуратури СРСР, Верховного Суду, Міністерства юстиції СРСР, акти місцевих органів влади та інші партійно-політичні документи. Ціла низка документів вперше вводиться до наукового обігу завдяки плідній праці у фондах як центральних архівів – ЦДАВО України та ЦДАГОУ, так і галузевих – ГДА МВС та ГДА СБ України, із запровадженням відповідної систематизації та класифікації. Особливу зацікавленість викликають документи, що висвітлюють агентурно-оперативну діяльність органів міліції, обліково-статистичні відомості, структурні та трансформаційні процеси в апараті МВС УРСР. Позитивне враження справляє критичне ставлення авторів монографії до оцінки офіційних джерел, в яких можуть спостерігатись прояви природної схильності бюрократії до приховування негативної та гіперболізації позитивної інформації.

Оригінальною є обрана дослідниками структурна будова другого розділу монографії, присвяченого організації міліції у період часткової деєстелінізації. Подавши правові засади діяльності міліції та еволюцію її організаційних форм протягом 1950-х років, автори простежують подальшу реорганізацію структури цієї інституції та зміни в її управлінні, що тривали впритул до утворення Міністерства охорони громадського порядку УРСР, тобто до серпня 1962 р. Органічно, в цьому контексті, виглядає підрозділ, присвячений підготовці кадрів для органів внутрішніх справ. Не меншу зацікавленість викликають підрозділи, що висвітлюють боротьбу з різними видами кримінальних злочинів. Показано суперечливий процес лібералізації кримінальної політики, на тлі зростання показників загальної злочинності. Продемонстровано заходи щодо розробки та проведення амністії, як прояву зусиль щодо демократизацій та оптимізації кримінально-правової політики, а також жакливі наслідки цього кроку в радянському суспільстві.

Окрема увага в монографії приділена аналізу боротьби з економічними злочинними діяннями, звернена увага щодо концентрації зусиль правоохоронних органів на боротьбі з розкраданням державного майна, розтратами та приписками, оскільки саме ці злочини створювали безпосередню загрозу радянській державі. Цікавим є висновок щодо прихованого характеру економічних злочинів, а також коригування офіційної статистики відносно цієї категорії злочинних діянь, бо показувати реальні масштаби обману покупців, спекуляції, самогоноваріння було не вигідно, оскільки це кидало тінь на соціалістичну систему економіки.

Спеціальний підрозділ було присвячено хуліганству, як головній проблемі охорони громадського порядку. Й попри криміналізацію та підсилення відповідальності в 40-х роках, за цей вид девіантної поведінки, ситуація не зазнала покращення. Більш того, після проведеної амністії, чисельність зафіксованих випадків різко зросла. Парадоксально, але, як зазначають дослідники, тогочасна кримінально-правова доктрина наполягала на відсутності соціально-економічних причин для вчинення хуліганства, а його прояви начебто виникають у наслідок недопрацювання органів охорони правопорядку.

У монографії приділено увагу й аналізу адміністративної діяльності міліції. Це, насамперед, боротьба з порушенням правил вуличного руху, заходи щодо зменшення аварійності автотранспорту, а разом з тим і протидія самовільному будівництву гаражів. Також треба було давати ради боротьбі з бродячим та жебрацьким елементом, бо свідчило про наявність суттєвого провалу соціального захисту в країні. Особливо в цьому сегменті виокремлювався напрямок ліквідації дитячої безпритульності та бездоглядності.

Й нарешті останній підрозділ своєї роботи автори присвятили гострій темі – правоохоронні органи у боротьбі радянської влади з українським національно-визвольним рухом. Зауважується, що і боротьба проти ОУН-УПА зазнала лібералізаційного впливу. Вона стала менш жорстокою та брутальною, але мета залишилась незмінною – ліквідація антирадянського підпілля. Окрема увага у підрозділі приділена «боротьбі з націоналізмом в українській літературі». У зв'язку з цим слід звернути увагу на залучення дослідниками значної кількості таємних наказів та службового листування, що розширює наше уявлення про складність тогочасних стосунків у культурному середовищі республіки та спонукає до аналізу відповідних паралелей із сьогоденням. Інакше кажучи, як наслідок, спроби створення нелегальних політичних організацій від середини 1950-х років у радянській Україні стали типовими явищами суспільного життя. І попри статистичні відомості (це не можна прирівняти до масового руху), все ж влада вважала його небезпечним, боючись рецидивів підйому національно-визвольного руху чи-то перетворення його в збройну боротьбу.

Грунтовні підсумки дослідження авторами було підбито окремо у висновках, що також додає вагомості цій історико-правовій розвідці, залишаючи по собі приємні враження. Раніше було зауважено, що обраний предмет дослідження є контрверсійним та багатоаспектним, щонайменше про це свідчить той аналіз історіографії теми, який провели дослідники. Звісно, сьогодення гіперполітизація суспільства, від якої не уберіглася й українська історична та історико-правнича наука, не дасть можливості уникнути суб'єктивного підходу до оцінки дослідження. Проте можна без перебільшення стверджувати, що рецензована монографія сприяє створенню об'єктивної картини історії правоохоронних органів в Україні в період часткової лібералізації політичного режиму. Сподіваємось, що її результати будуть використані для подальшого вдосконалення теорії та практики державного будівництва, розробки нормативно-правової бази для органів МВС в сучасних умовах.